

Deviantno, konformno in (ne)normalno v kontekstu krizne postmodernosti - kriminološka analiza

Zoran Kanduč*

»Nedolžna baraba. – Obstaja počasna, postopna pot v pregreho in vsakršno barabijo. Na njenem koncu roji insektov slabe vesti popolnoma zapustijo tistega, ki hodi po njej, tako da se, čeprav zavržen, vendarle spremeni v nedolžnost.« (Nietzsche 2005: 338)

»Prevrednotenje vseh vrednot se je začelo in ga ni več mogoče zadržati. Nietzsche je odpisan in nič od tega, kar je ta dobričina zaskrbljeno in razburjeno napisal, nas ne more več prizadeti. Ko množica in njena elita skupaj prestopita meje Dobrega in Zla, postane celotna moralna teologija zmes posameznih mnenj. Vsak si misli svoje. Lahko rečem tako, lahko pa ne rečem ničesar.« (Bilwet 1999: 241)

Nagradno vprašanje za »milionarje na čakanju«: Kaj je danes deviantno, konformno ali (ne)normalno? Odgovor je v zmedenem postmodernem času vse prej kot samoumeven, vsekakor dosti manj kakor v obdobju »fordističnega« (ali »organiziranega«) kapitalizma oziroma industrijske – in še vedno pretežno tradicionalne – družbe. Samo pomislite, kakšno ogorčenje (in nasprotovanje) bi, denimo, izzvala prepoved kajenja na družabnih prizoriščih (ali na delovnem mestu), če bi jo vsilil (že »lep« čas rajnki) »totalitarni« režim. No, zdaj je to normalno. Normalno je tudi, da slovenska poklicna vojska slušbuje v Afganistanu, čeprav ni niti najmanj jasno, zakaj, čemu in komu v čast to počne. Normalno je reči, da je Slovenija samostojna država, četudi se skoraj vse ključne politične odločitve sprejemajo »nekje drugje«. Normalno je trditi, da je tukajšnja ustava najvišji pravni akt, čeprav se cela vrsta njenih osrednjih »norm« sistematično in ležerno/nesankcionirano krši. Normalno je, da človek ne ve več, ali so na primer živila, ki jih daje v usta, normalna ali pa so zgolj *fake*, namreč ponaredki, ki so zgolj videti normalni. In tako naprej. Kako naj vemo, kaj je »pot« in kaj je »stranpot«, ko pa ni niti najmanj jasno, kam je sodobna »družba« sploh napotena? Še huje, ali ima postmoderna družba sploh še kakšen oprijemljiv politični cilj, razen paničnega »bega naprej« (ali morda »nazaj«, na primer v novodobni »fevdalizem«) oziroma »larpurlartističnega« konkurenčnega spopadanja brez konca in kraja?

Ključne besede: normalno vedenje, konformnost, odklonskost, kapitalizem, norme, vrednote, postmoderna družba

UDK: 316.32 : 316.624

Uvodne opazke o postmoderni »(ne)normalnosti«

Za skromen začetek: »deviantno« je pridevnik (ali »predikat«), ki se lepi na kalejdoskopsko množstvo entitet (oziroma »subjektov«), na primer na vedenje, prepričanje, stališče, razmišljanje, čustvo (bodisi občuteno bodisi izraženo), telesno stanje (ali značilnost), osebnostno potezo (ali dispozicijo), posameznika »kot takega« (tj. kot označevalec njegove osrednje identitete in statusa), skupino, (pod)kulturo, institucijo, organizacijo ... Seznam kandidatov za to »etiketo« je, skratka, vrtoglavo obsežen in neznanstvo raznovrsten. Toda kaj sploh pomeni »deviantno« (ali – če uporabimo poslovenjeni izraz – »odklonsko«)? Ta beseda, ki je sicer dokaj redko uporabljena v vsakdanjih jezikovnih praksah, se v socioloških (in kajpak še

posebej v kriminoloških) tekstih najpogosteje nanaša na normativne kršitve: deviantno je nekaj, česar »se ne dela«, česar »se ne sme početi«, kar je »družbeno nezaželeno«, kar sproži formalne in/ali neformalne sankcije (na primer kritiko, grajo, očitek, posmehovanje, opravljanje, izogibanje, preziranje, sramotenje, poniževanje ali stigmatizacijo¹) ... To implicira, da

¹ Stigmatizacija ima dve temeljni razsežnosti, namreč etiketiranje in izključitev. Etiketa ima sramotilno in opozorilno funkcijo. Recimo: »Pozor, X je hudoben, nepošten, pokvarjen in nevaren človek! Bojte se ga! Izogibajte se ga! Prezirajte ga! Ko ga srečate, se primite za denarico! Ne spustite ga v svoje stanovanje! Ne sprejmite ga v službo! Ne zaupajte mu!« Upoštevati pa je treba, da se stigma redko pripne na posameznika kar »čez noč« (vsaj ko gre za kršilca konvencionalnih vedenjskih pravil). Običajno se to zgodi tedaj, ko »okolica« (neposredni izvajalci »moralnega pritiska«) dvigne roke (oziroma obupa) nad »nepopoljšljivo« osebo, ki je videti nedovzetna za bolj ali manj normalne graje (tj. negativne vrednostne sodbe, ki skušajo

* Zoran Kanduč, dr. znanosti, raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Poljanski nasip 2.

je deviantnost pravzaprav »lastnost« (ali – bolj modno rečeno – »simbolni konstrukt«), ki je nekomu ali nečemu pripisana (ne pa inherentna ali imanentna) in je potemtakem tudi neizbežno kontekstualna (oziroma časovno in prostorsko »relativna«). Recimo: vedenje X je deviantno v položaju Y, v nekih drugih okoliščinah (ali vsaj pred drugim presojujočim »občinstvom«) pa je dojeto in ovrednoteno kot nekaj, kar je bolj ali manj v redu (oziroma je povsem normalno ali konformno, tj. skladno z normativnimi pričakovanji in statusnimi merili skupine, ki ji posameznik pripada ali se ji želi pridružiti). Še več, dejanje X (ali vedenjski vzorec) je lahko deviantno zgolj kot sredstvo (ali »dobrina«), ne pa tudi na ravni namena, ki ga akter želi doseči, saj njegova ciljna orientacija ne odstopa od jedrnih – ali vsaj od »podtalnih« (Matza in Sykes)² – vrednot dominantne kulture.³ In obratno. To pa z drugimi besedami pomeni, da je lahko vedenje tudi normativni hibrid, namreč sinhrona zmes (sub)kulture deviantnosti in konformnosti (oziroma svojevrstna kombinacija normalnosti in nenormalnosti).

Oznaka »deviacija« je seveda brezbarvna abstrakcija, v bistvu dokaj suhoparni *terminus tehnicus*, ki pa ima v vsakdanjem življenju praviloma konkretnije določitve, saj vključuje pojave, ki so dojeti kot zaskrbljivo, problematični, nevarni, grozeči, škodljivi ali nesprejemljivi oziroma so, še natančneje, ocenjeni kot protipravni, antisocialni, kriminalni, nemoralni, sprevrženi, neokusni, neetični, grešni, barbarski, patološki, nečloveški, nerazumni, nenaravni ... Etiketa (ali normativna »definicija«), ki jo prejme neka deviantna vedenjska kategorija (ali človeška figura), je nedvomno nadvse pomembna, saj običajno sugerira tudi »najprimernejšo« nadzorstveno reakcijo ali način obravnave. Zgolj za ilustracijo: moteče obnašanje otroka v družinskem ali šolskem okolju je mogoče dojeti kot disciplinski problem (ali pedagoški izziv) ali kot izraz specifičnega bolezenskega stanja, na primer »hiperkinetične motnje pozornosti«⁴

(če neko deviacijo interpretiramo kot posledico nujnosti ali vzročne determiniranosti, bomo bržkone reagirali drugače kakor tedaj, ko predpostavimo, da je akter ravnal »svobodno« ali celo neposredno iz zavestno hotene⁵ »hudobije«: ker »bi bil mogel in moral ravnati drugače«, je odgovoren, predvsem pa je goden za takšno ali drugačno kaznovanje). Velika razlika je tudi v tem, ali, denimo, grabežljive prakse finančnih »industrialcev« (ki so nedavno izzvale večplastno krizo vrtoglavih razsežnosti, hkrati pa še zavidljivo razumevanje in darežljivo pomoč njihovih sotrpinov na najvišjih pozicijah v hierarhiji politične oblasti) opišemo kot »tvegano, a še vedno normalno poslovno delovanje«, »moralno hazardiranje«, »reperkusijo iracionalnega črednega nagona«, »bolj ali manj naključno sistemsko napako v sicer zgledno preračunljivem delovanju uma ekonomskega človeka« ali nemara kot »hudodelsko in protidružbeno« (ter potemtakem politično in pravno nesprejemljivo) početje *par excellence*. Če neko ravnanje ožigosamo kot »kriminalno«, se to navadno razume kot poziv k inkriminaciji ali – če gre za dejanje, ki je *de iure* že kaznivo – kot zahteva po kazenskem pregonu odgovornega storilca (oziroma po njegovi obsodbi in kaznovanju). Zato nikakor ne preseneča, da je ena izmed ključnih razsežnosti ideoloških in propagandnih dejavnosti vladajočih skupin (in njihovih strokovnih oprod, še zlasti »družbenopolitično uporabnih« družboslovcev oziroma sistemskih/institucionalnih »aparatchikov«) ravno prizadevanje za vzpostavitev ali ohranitev »hegemonije« (tj. moralnega in intelektualnega vodstva v družbi), ki vključuje tudi vsiljevanje specifičnih pojmovanj o tem, kaj velja šteti za »obče« sprejemljivo (oziroma celo za dobrodošlo, zaželeno ali pohvale in posnemanja vredno) delovanje in kaj tvori tako ali drugačno – na primer telesno, psihično, ekonomsko, pravno, politično ali simbolno – nasilje. Poudariti velja, da prepoznavanje »nasilja« še zdaleč ni nekaj samoumevnega (ali zgolj opisnega),⁶ marveč

kršilca prepričati, naj preneha ravnanje, ki je predmet neodobranja). Opozoriti pa velja na paradokšno naravo sankcij, ki ciljajo na posameznikov »moralni čut« (na primer na občutenje krivde, sramu in časti, pozitivno samopodobo, samospoštovanje ali zmožnost kesanja in obžalovanja): če npravne/nadzorstvene kritike postanejo prepegoste, preveč silovite ali obtežene s sovražnostjo (»konzervirano jezo ali zamero«), lahko privedejo do njegove oslavitve ali celo razkroja (kar seveda občutno zmanjša ali celo izniči njihovo nadaljnjo »učinkovitost«). Po drugi strani pa se utegne stigmatizirani posameznik prej ali slej sprijazniti s tem, da ga štejejo za »garjavo ovco«. Sprejme »deviantno vlogo« ali podoba »zakrknjenega kriminalca«: ceni se tak, kakršen (se domneva, da) »je«, in je celo ponosen, da počne nekaj, česar drugi ne počnejo (ker »jih je strah« ali pa »so pneumni«).

² Prim. Ferrell *et al.* 2008: 40–42.

³ Prim. Merton 1968: 194–203.

⁴ »Odgovor na motnjo pozornosti pove o sodobnem svetu vsaj toliko kot njen razmah. Odgovor je terapija z zdravili. Predpisovanje

Ritalina, močnega poživila iz družine kokaina, je med letoma 1990 in 1999 v Združenih državah Amerike naraslo za 700 odstotkov, tako da je zdravilo redno jemalo od štiri do pet milijonov otrok. V nekaterih šolah 20 odstotkov dečkov petega razreda redno jemlje dnevne odmerke Ritalina, učitelji pa – kot srhljiva parodija rutine iz psihiatričnih bolnišnic – razvrstijo stekleničke zdravila z jasno napisanimi imeni, tako da otroci dobijo svoj odmerek in se prebijejo skozi dan.« (Hamilton 2007: 47)

⁵ »Smejemo se tistemu, ki iz svoje sobe stopi v trenutku, ko iz svoje stopi sonce, in reče: 'hočem, da vzide sonce'; in tistemu, ki ne more ustaviti kolesa in reče: 'hočem, da se vrtil'; ter tistemu, ki med ruvanjem pade po tleh in reče: 'tu ležim, toda tu hočem ležati!' Toda kljub vsemu posmehu! Delamo mi tedaj, ko uporabimo besedo 'hočem', kaj drugega kot omenjeni trije primeri?« (Nietzsche 2004: 97)

⁶ »Dandanes so se mnogi pripravljene boriti proti nasilju do nemočnih. Toda ali so sposobni nasilje zares prepoznavati? Nekatera nasilna dejanja zlahka prepoznavamo. Če ljudi zatirajo zaradi oblike njihovega nosu ali barve njihovih las, je nasilno dejanje večinoma očitno. Tudi če ljudi zapirajo v smrdljive ječe, vidimo, da je tu na

je večinoma proizvod družbenega, predvsem pa kulturnega nadzorovanja (oziroma akademske indoktrinacije, ko gre za poklicno specializirane kadre, na primer pravnike in ekonomiste, to svojevrstno posvetno duhovščino kapitalističnega sistema). Čeprav se domneva, da vsaka normalna (ustrezno socializirana) človeška žival ve, kaj in kakšne so jedrne vsebine kazenskega prava, pa se tovrstno poznavanje pogosto nanaša zgolj na najbolj stereotipne (»konsenzualne«) predstave o zločinskih dejanjih. Upoštevati je treba, da kaznovalni aparat (*de iure*, še zlasti pa *de facto*) ne obravnava nujno (ali celo pretežno) najbolj škodljivih ali nevarnih dejanj (oziroma njihovih »krivih« akterjev), predvsem pa ne smemo pozabiti, da je mogoče veljavne kazensko-pravne norme – že zaradi njihove hipotetične, splošne in abstraktne narave – interpretirati zelo »kreativno« (kar praviloma ali vsaj tradicionalno pomeni »razumevajoče ali dopuščajoče v razmerju do bogatih, močnih, vplivnih, uglednih in silnih«). Zato se gotovo ne gre pretirano čuditi, da so dejansko kriminalizirani zgolj skrbno (oziroma »moralnopolitično korektno«) selekcionirani vzorci/primerki telesnega nasilja, kraje, prevare ali izsiljevanja, medtem ko so mnogovrstna škodljiva dejanja (predvsem političnih in poslovnih elit) uspešno »nevtalizirana« (Matza in Sykes), normalizirana, tolerirana ali ignorirana. No, in celo tedaj, ko so nekatere prakse (na primer protipravna agresija na Irak, zločinske dejavnosti evro-atlantskih vojaških sil v Afganistanu ali pretirano nagrajevanje vodilnih menedžerjev v poslovnih organizacijah⁷) deležne relativno množičnega zgražanja, obsojanja ali celo javnih protestov (in sporadičnih medijskih kritik), se (anti)junakom iz zgornjih nadstropij hierarhične

---

delu nasilje. Vendar pogosto vidimo ljudi, ki so videti prav tako izdelani, kakor da bi jih kdo tepel z jeklenimi šibami, ljudi, ki so pri tridesetih letih že videti kot starci, pa vendar nasilja ni opaziti. Ljudje leta in leta živijo v luknjah, ki niso prijaznejše kot ječe, in imajo manj možnosti, da bi se rešili, kakor ujetniki, da bi zapustili ječo. Seveda pa pred temi vrati ne stojijo ječarji. Tistih, ki so žrtve takšnega nasilja, je neskončno več kot tistih, ki so jih nekega določenega dne pretepli ali vrgli v neko ječo.« (Brecht 2009: 90–91) V zvezi z zaznavanjem nasilja v prometu glej Muršič 2010: 295–298. Glede dojemanja nasilja na delovnem mestu pa prim. Dolinar *et al.* 2010: 272–276.

⁷ Pomenljivo je, da je zgražanje nad astronomskimi zaslužki »onih zgoraj« (pregovornih »svinj pri koritu«) precej šibko (in zelo redko), ko gre za (samo)všečne pripadnike *powerless elites*, tj. zvezdniške (»top«) pevce, glasbenike, športnike ali igralce (oziroma manekenke, fotomodele, *high class escort girls* in druge predstavnice »šibkega« spola, katerih zaslužene nagrade vreden dosežek je »zgotj« njihov *beautiful look*). To ne preseneča. Opraviti imamo namreč z »likom in delom« oseb, ki so najbližje idealu postmoderne kulture, saj se zdi, da je njihova pridobitna dejavnost (»delo«) nerazvezljivo povezana z zabavo, uživanjem, igrivostjo, spontanostjo in izražanjem pristne »identitete«, za nameček pa so še mastno plačani in množično občudovani/zaželeni (oziroma slavni). Le kdo bi si lahko želel več ali kaj boljšega?!

piramide navadno ne zgodi nič: psi lahko lajajo malone do onemoglosti, medtem ko karavana uspešnežev mirno koraka naprej (novim izzivom in peklenskim zmagam nasproti), pri čemer za nedotakljivost njihovega »lika in dela« skrbijo horde javnih in zasebnih varnostnikov, zvezdniški odvetniki, učeni akademiki, ugledni novinarji in še kopicca drugega strokovno zgledno podkovanega osebja, ne nazadnje pa tudi trdna medsebojna (razredna) solidarnost pripadnikov tega »vzporednega (nad)sveta«, v katerem družno kraljujeta ekonomski kapital (denar) in politična oblast oziroma državna (pri)sila (in ki je – kot je precej prepričljivo pokazal Braudel⁸ – zares prava in zdaleč najpomembnejša »domovina kapitalizma«).

Beseda »deviantno« kajpak ni vselej (ali celo neizbežno) sinonim za »nesprejemljivo«. Preseganje veljavnih vedenjskih standardov je namreč lahko tudi pozitivno ocenjeno v očeh konvencionalne (ali konformne) večine, še posebej tedaj, ko je v skladu z dominantnimi vrednotami (ali moralnimi ideali). V takih primerih je deviantna oseba pogosto dojeta kot junak, svetnik, zvezda, idol ali vzornik (mogoče pa je tudi, da se ji te pozitivne »etikete« – simbolne ali realne medalje – pripnejo šele *post festum*, *post delictum* ali *post mortem*, na

---

⁸ Braudel dokazuje (v očitnem nasprotju s konvencionalnimi pojmovanji), da sta nastanek in ekspanzija kapitalizma povsem odvisna od moči države. Z drugimi besedami: to, kar je odločilno vplivalo na vzpon tega svetovnega sistema, ni razmah tržnega gospodarstva (oziroma svetovne mreže vodoravnih komunikacij med ponudbo in povpraševanjem), marveč vzpostavitev »območja nasprotnega trga« (*contre-marché*), na katerem »kraljujeta iznajdljivost in pravica močnejšega« (in kjer »se klatijo veliki plenilci in kjer vlada zakon džungle«). To zgodovinsko enkratno zlitje kapitala in države se je najprej oziroma najbolj dosledno in uspešno zgodilo v Evropi (ter med drugim omogočilo obogatitev osvajalskega Zahoda in precejšnjo nesrečo osvojenega nezahodnega »the rest of the world«): »Kapitalizem zmaguje samo, ko se poistoveti z državo, ko je država. V svojem prvem velikem obdobju, v času italijanskih mestnih držav Benetk, Genove in Firenc, je bila oblast v rokah denarniške elite. V Holandiji sedemnajstega stoletja je regentska aristokracija vladala v korist in celo v skladu s smernicami poslovnežev, trgovcev in posojevalcev denarja. Podobno kot v Holandiji je slavna revolucija leta 1688 v Angliji oznanila nastop poslovnežev.« (Braudel 1977: 64–65) To pa pomeni, da obsodbe kapitalizma oziroma z njim zlepljenega strukturnega nasilja (na primer izkoriščanja in zatiranja objektivno podrejene »delovne sile«, krivične porazdelitve družbeno ustvarjene »vrednosti« in ekološke škode) ni primerno skrbiti na kritiko »tržnega gospodarstva«. Tovrstna »ekonomija« je namreč združljiva z različnimi modeli lastništva (oziroma dostopnosti do redkih virov), pravili delovanja, kulturnimi vrednotami in načini političnega odločanja o tem, kaj in kako naj se proizvaja (in seveda deli med člane družbene skupnosti): »Nobene 'tržne rešitve' ni, ki bi bila neodvisna od razmer, ki obvladujejo trge, vključno z distribucijo gospodarskih virov in lastništvom. Vpeljava ali okrepitev institucionalnih dogovorov za socialno varnost in druge podporne javne intervencije tudi lahko prinesejo pomembne razlike v rezultatu.« (Sen 2009: 128)

primer po spremembi političnega/pravnega ali ideološkega/kulturnega režima). Po drugi strani pa tudi »slabe« deviacije – oziroma njihovi antijunaški protagonisti (*folk devils*) – niso vedno in povsod deležne zgolj negativnih čustvenih reakcij. Nemaokrat so odklonske osebe (ali subkulturne skupine) predmet občudovanja ali celo spoštovanja (oziroma vsaj tihega ali pasivnega odobravanja),⁹ na primer zaradi vznemirljivega življenjskega sloga, nepopustljivega/neuklonljivega značaja, odločnosti, da maščujejo doživete krivice, upiranja osovraženi »avtoriteti« (oziroma oblastnikom ali bogatašem) ... Sicer pa je nasploh videti, da je tisto, kar – bodisi v dobrem ali v slabem – odstopa od »normalnosti«, dosti zanimivejše (in zatorej vredno naše pozornosti) kakor bolj ali manj sivo povprečje, mučno predvidljive življenjske rutine, banalna vsakdanost ali preveč dosledno podružbljeni človeški tipi. No, Nietzsche pa opozarja, da velja nekaj podobnega tudi za dojemanje »naše« psihične pojavnosti (namreč tako imenovanega notranjega sveta oziroma posameznikovega jaza): »Jezik in predsodki, na katerih temelji jezik, nas večkrat ovirajo pri razvozlanju notranjih procesov in nagonov, na primer s tem, da pravzaprav imamo besede le za presežniške stopnje teh procesov in nagonov –; vendar pa smo navajeni, da tam, kjer nimamo besed, ne opazujemo več dovolj natančno, saj nam je natančno mišljenje tu nekaj mučnega; še več, nekdanj se je samovoljno sklepalo, da se tam, kjer se končuje kraljestvo besed, končuje tudi kraljestvo bivanja. Jeza, sovraštvo, ljubezen, sočutje, hrepenenje, spoznanje, veselje, bolečina – vse to so imena *skrajnih* stanj: milejše srednje in celo neprestano igrajoče nižje stopnje nam uhajajo, a vendar tkejo ravno splet našega značaja in usode.« (2004: 90) Predvidljiva posledica usmerjanja pozornosti predvsem na »deviantne« duševne pojave – na primer stanja, procese in dogodke – je (samo)zavajanje. Prislunhimo še enkrat, kako to pove sloviti nemški filozof: »*Mi vsi nismo to*, kar se zdimo glede na stanja, za katera imamo zgolj zavest in besede – in torej tudi hvalo in grajo; *napak se presojamo* po teh hujših izbruhih, ki so znani le nam, sklepamo na podlagi materiala, v katerem izjeme prevladujejo nad pravilom, motimo se v tem navidezno najrazločnejšem črkopisu našega sebstva. *Naše mnenje o sebi*, ki smo ga našli na tej napačni poti, tako imenovani 'jaz', poslej sodeluje v našem značaju in naši usodi.« (Nietzsche 2004: 91)¹⁰

⁹ Prim. Hobsbawm 2004: 139–145.

¹⁰ Tako pojmovanje je intimno kajpak težko sprejeti, zakaj običajno se domneva, da »subjekt« pozna vsaj (ali celo najbolj) samega sebe in da zatorej tudi bolj ali manj dobro ve, kako nastane – oziroma kaj goni, usmerja in določa – njegovo delovanje (storitve ali opustitve): »Vem, kaj hočem, kaj sem storil, sem svoboden in odgovoren za to, za odgovornega naredim drugega, naštejem lahko vse npravne možnosti in vse notranje vzgibe, ki predhodijo delovanju; delate lahko, kakor hočete, – v tem razumem sebe in vse vas! – tako so nekdanj mislili vsi, tako mislijo še skoraj vsi. [...] Mar ni 'grozna' resnica ravno to, da to, kar sploh lahko vemo o dejanju, *nikoli* ne zadostuje za njegovo storitev, da doslej še niti v enem

Kakor koli že. Če se končno premaknemo v bolj aktualne, namreč postmoderne družbene in kulturne konstelacije, zlahka opazimo, da je nekdanj (pravzaprav v še ne tako zelo odmaknjeni »polpreteklosti«) relativno trdna ločnica med normalnimi in deviantnimi pojavi na številnih področjih precej zabrisana (marsikje do neprepoznavnosti). Če rahlo karikiramo, bi lahko celo rekli, da je postmoderna svet videti kot svojevrstna deviacija, še posebej v primerjavi s povojnim obdobjem »organizirane moderne« ali »fordističnega kapitalizma«. ¹¹ Zgolj za ponazoritev: nekoč netipične oblike pridobitnih dejavnosti (na primer delo po pogodbi ali za določen čas oziroma zaposlitve v neformalnem ali »sivem« sektorju gospodarstva) postajajo vse bolj tipične ali »normalne« (v normativnem in empiričnem ali statističnem pomenu te besede). Bolj ali manj kroničen strah pred brezposelnostjo (ali »podzaposlenostjo«), izgubo službe, ekonomsko (in posledično statusno) stisko ali celo družbeno odvečnostjo ni več čustvo, kar bi preganjalo zgolj manjšino slabo izobraženih (ali težko zaposljivih) prodajalcev delovne sile.¹² Nekdanj trdna sidrišča (ali vsaj dokaj zanesljiva oprijemališča) jedrne identitete konformnih članov družbe (tako imenovane »moralne večine«) – namreč »delo in dom« (oziroma službena/poklicna in družinska/zakonska »kariera«¹³) – so čedalje bolj »tekoča« (Bauman), krhka, negotova, izmuzljiva ali »prekarna«. Vključenost/vključevanje

primeru ni bil postavljen most med spoznanjem in dejanjem? Dejanja *nikoli* niso to, kot kar se nam kažejo! Tako zelo smo se mučili, da bi se naučili, da zunanje stvari niso takšne, kot se nam kažejo – veselo na delo, kajti z notranjim svetom je enako!« (Nietzsche 2004: 91)

¹¹ Prim. Pribac 2010: 18–24.

¹² Prim. Bologna 2010: 137–140. Pisec opozarja, da je v Italiji velika večina del (približno 80 odstotkov) »netipičnih«. Spreminja pa se tudi pravna narava (strukturno in *de facto* neenakega) razmerja med »delodajalcem« in »delojemalcem«. Postfordistični delavec se namreč obravnava kot (da bi bil) »podjetje« (oziroma »samostojni podjetnik«, ki samoupravlja s svojim človeškim kapitalom), zunanji dobavitelj, ki ne prejema zajamčene mesečne mezde, ampak plačilo za učinek ali storitev (v skladu s poslovno pogodbo, iz katere ne izhaja nobena od »pravic iz dela«, tako da je breme reprodukcije »delovne sile« povsem na njegovih ramenih). V zvezi s predrugačeno naravo razmer na trgu delovne sile glej tudi Močnik 2010: 184–192.

¹³ »Življenjska pot je prišla do konca. Še preden se ti uspe uveljaviti, moraš predložiti življenjepis, poln markantnih postaj. Idejo 'zajubljen, zaročen, poročen' je nadomestil kolaž raznih stanj, kot so coming out, kriza, ponovni padec v prejšnje stanje, druga ali tretja mladost. Nikomur več ne uspe graditi lastne kariere. To preprosto predolgo traja in kdo ve, morda bo čez pet let že vse drugače. Zdjaj ko se je prekinila vsakršna linearnost, nam nakopičena preteklost ne daje več nobene osnove. Bolje storiš, če zbereš pogum in začneš od začetka. Osebno biografijo lahko mirne duše pozabiš ali zatajiš. Izdaja prijatelj, stranke, družine in podjetja je preizkus z lakmusovim papirjem za tvojo sposobnost, da stopaš v korak s svetom.« (Bilwet 1999: 244)

v strukturni in kulturni *mainstream* je povezano s precej stresnimi delovnimi obremenitvami (oziroma z naporno samokontrolo, discipliniranjem samega sebe, odrekanjem, pomanjkanjem prostega časa, vročičnim hitenjem, utrujenostjo in, ne nazadnje, celo z dokaj mučno statusno negotovostjo ali tesnobo), to pa po drugi strani ustvarja plodna tla za razraščanje »resentimenta« (Nietzsche) do vseh tistih, ki so videti kot »eksistencialna antiteza« normalnega življenjskega sloga, ki (še vedno) temelji na spoštovanju zares temeljne – oziroma univerzalne (ali »egalitarne«) – norme (pravzaprav »kategoričnega imperativa«) moderne/kapitalistične družbe: »Delaj, da boš lahko – v krogu jedrne družinske celice – užival pošteno zaslužene potrošniške dobrine!« Po drugi strani pa je dovolj očitna tudi napredujoča »kriza avtoritete«¹⁴ (na primer vodij, ki zahtevajo in pričakujejo disciplino, oziroma »zakonodajalcev«, ki vedo – in to dosti bolje od navadnih ljudi –, kam je treba iti in kako se je treba obnašati na predpisanem potovanju v »dobro družbo«). Denimo: institucije, ki so se včasih štejele za utelešenja moralnega in pravnega/državnega reda, so deležne čedalje izrazitejšega nezaupanja (in to celo ne glede na njihovo »demokratsko« poreklo ali utemeljenost na »poštenih in svobodnih« volitvah). Pomislimo zgolj na vatikansko (»falocentrično«) cerkveno organizacijo, ki se ne utaplja samo v finančnih škandalih, marveč tudi – kar je še bolj odmevno – v morju afer, ki se vrtijo okrog spolnih zlorab otrok,¹⁵ tj. deviacij, ki so dandanes pogosto dojete celo kot hudodelstvo *par excellence*.¹⁶ Vsakomur, kdor že zgolj bežno spremlja medijska poročila o »zgodah in nezgodah« pripadnikov političnih, poslovnih in drugih elit (na nacionalni in lokalni ravni),¹⁷ mora biti kristalno jasno, da pojavi, kot so utaja davkov, pranje denarja, podkupovanje državnih funkcionarjev in strankarskih veljakov, »sporno« kupovanje zemljišč (po smešno nizkih cenah), zasebno plenjenje javnih/

proračunskih sredstev, izsiljevanje (»če se ne ukloniš moji volji, potem ...«) in sklepanje navideznih (najraje svetovalnih) pogodb (ter uporaba računov v davčnih oazah), niso nekaj, kar bi lahko opisali kot »deviantno početje« (ali nemara kot »sistemsko aberacijo«), saj gre za ekonomske prakse, ki so bolj ali manj normalne (oblike akumulacije kapitala/denarja), *business as usual*. To pa med drugim postavlja pod vprašaj tudi dokaj strogo pojmovno ločnico, ki jo je kriminološki *mainstream* postavil med »gospodarsko kriminaliteto« (ali »politično korupcijo«) in »organiziranim kriminalom« (na primer mafjskega ali gangsterskega tipa).

Množično kršenje veljavnih predpisov (celo tistih, ki se prikazujejo kot dozdevno najvišji, na primer ustavnopravnih) se neredko pojasnjuje ali opravičuje s težkim gospodarskim položajem. Denimo: delodajalci bi že spoštovali norme, ki urejajo delovna razmerja, a si tega razkošja pogosto preprosto ne morejo privoščiti, ker bi s tem ogrozili konkurenčnost lastnega podjetja v zagrizenih tržnih bojih (zato je pač najbolje, da so »pravila igre« čim bolj prožna, pravice delavcev pa »fakultativne«, čim manjše ali kar nikakršne:¹⁸ kršitve *eo ipso* čudežno izpuhtijo v nebo). Z drugimi besedami: glavni krivec za normalizacijo deviantnih in kriminalnih pojavov naj bi bila »kriza« kapitalističnega sistema. No, čeravno ta oznaka precej nedvoumno namiguje na specifično »nenormalnost« v strukturni logiki osrednjih družbenoekonomskih procesov, vseeno ne smemo pozabiti, da je krizno – oziroma s prestrukturiranjem in reorganizacijo zaznamovano – stanje (tudi relativno dolgotrajno) pravzaprav dosti bolj tipično (ali »normalno«) za zgodovino svetovnega kapitalističnega gospodarstva kakor obdobja splošnega razcveta (ali »družbenega napredka«), ki tečejo po jasno opredeljenih razvojnih smernicah.¹⁹ Še več, tudi v oči bijoči vzpon in celo neznanska krepitev denarnega kapitala (oziroma oblikovanje najrazličnejših finančnih »orodij« in špekulativnih »proizvodov«) nista nikakršna deviacija (ali anomalija) v evlucijskem vzorcu zgodovinskega kapitalizma, katerega zares ključni značilnosti – vsaj v njegovi »longue

¹⁴ »Ni več velikih vodij, ki bi ti povedali, kaj naj počneš, in te rešili odgovornosti za posledice tvojih dejanj; v svetu posameznikov so le drugi posamezniki, pri katerih lahko črpaš zglede, kako ravnati v svojem lastnem življenjskem podjetju, pri čemer si polno odgovoren, ker si investiral svoje zaupanje prav v ta primer, ne pa v kakšnega drugega.« (Bauman 2002: 40)

¹⁵ Poučen primer spolnega nasilja, ki se navezuje še na podkupovanje cerkvenih funkcionarjev, je opisan v članku Molk je zlato (Valenčič 2010: 44–46).

¹⁶ Za postmoderno spolno moralo je značilno, da ne temelji več na vnaprej danem seznamu deviantnih ravnanj (kot so na primer masturbacija, sadomazohizem, pred- ali zunajzakonske erotične dejavnosti, menjava spolnih storitev za denar ali seks, ki ni v službi produkcije otrok), ampak sprejema vse, kar je rezultat prostovoljnega dogovora (med svobodnimi posamezniki, zmožnimi artikulirati normativno/vrednostno sprejemljivo, bolj ali manj neoporečno soglasje) oziroma sporazuma, ki izključuje prisilo, grožnjo, prevaro, manipulacijo ali očitno razmerje premoči.

¹⁷ Prim. Kocbek 2010: 30–32.

¹⁸ Prim. Močnik 2010: 193–195.

¹⁹ Prim. Arrighi 2009: 7–8. Enako stališče zagovarja tudi Fulcher: »Zgodovina kapitalizma je vsekakor nasmetena s krizami. Obdobja stabilne rasti so izjema, ne pravilo. Četrto stoletje relativno stabilne gospodarske rasti po letu 1945 je morda oblikovalo prepričanje tedanje generacije o normalnosti kapitalizma, vendar to obdobje zgodovinsko ni bilo značilno za kapitalizem. Krize so ena njegovih normalnih značilnosti, ker znotraj kapitalizma deluje toliko dinamičnih in kumulativnih mehanizmov, da ne more biti dolgo stabilen. Ločitev proizvodnje od potrošnje, konkurenca med proizvajalci, konflikt med kapitalom in delovno silo, finančni mehanizmi, ki napihujejo mehurčke in jih nato počijo, prenos denarja iz ene gospodarske dejavnosti v drugo so vse viri nestabilnosti, ki zaznamujejo kapitalizem vse od njegovih začetkov in bodo to brez dvoma počeli tudi v prihodnje.« (2010: 145–146)

durée« (Braudel) – sta ravno prožnost in eklektičnost (oziroma osupljiva zmožnost spreminjanja in prilagajanja), ne pa njegove časovno in prostorsko konkretne oblike ali specializacije (na primer v kmetijstvu, trgovini ali industrijski proizvodnji). Če se, recimo, pokaže, da naložbe denarja v materialne (ali blagovne) vhodno-izhodne kombinacije ne omogočajo ustreznih dobičkov (v skladu s slavno Marxovo splošno formulo kapitalizma: D–B–D'),²⁰ se kapital v precejšnem obsegu praviloma prej ali slej preusmeri v finančno sfero, tako da akumulacija tedaj poteka v okviru denarnih poslov (D–D'). To pa z drugimi besedami pomeni, da je izmenjavanje obdobj materialne (D–B) in finančne (B–D') ekspanzije ponavljajoča se in torej strukturno »normalna« težnja kapitalističnega razvoja²¹ (ter seveda tudi individualnih investicij). Novost postmoderne situacije – ki dejansko je videti kot deviacija v zgodovinski dinamiki kapitalističnega sistema – je »zgolj« selitev finančnega in gospodarskega središča v (jugo)vzhodno Azijo (tj. na območja zunaj nadzora panevropskega sveta), medtem ko ostaja globalni monopol nad vojaško/policijsko silo še vedno v rokah ZDA.²²

²⁰ Črka D označuje denarni kapital (ter torej likvidnost, prožnost in svobodo izbire), črka B je okrajšava za blagovni kapital (naložbo v posebno vhodno-izhodno kombinacijo, katere cilj je dobiček, kar po drugi strani implicira konkretnost, togost in zoženje ali celo izničenje zmožnosti izbire za danega kapitalističnega akterja), oznaka D' pa se nanaša na razširjeno likvidnost (in potemtakem tudi na povečano prožnost in svobodo izbire): »Ko to razumemo, nam Marxova formula pove, da naložba denarja v določeno vhodno-izhodno kombinacijo z vso spremljajočo izgubo prožnosti in svobode izbire za kapitalistično podjetje ni cilj sam po sebi. Pač pa je sredstvo za doseg cilja, ki zagotavlja še več prožnosti in svobode izbire nekeje v prihodnosti. Marxova formula nam tudi pove, da kapital, takrat ko kapitalistični akterji ne pričakujejo, da se bo njihova svoboda izbire okrepla, oziroma se ti izjalovijo, pokaže težnjo po preobrazbi v prožnejše oblike naložb – predvsem v svojo denarno obliko. Z drugimi besedami, kapitalistični akterji 'dajejo prednost' likvidnosti in nenavadno velik del njihovega denarnega toka ostaja v likvidni obliki.« (Arrighi 2009: 10)

²¹ »V časih materialne ekspanzije spravlja denarni kapital 'v gibanje' vse večje količine blaga (vključno s poblagovljeno delovno silo in naravnimi zakladi); v časih finančne ekspanzije se vse večja količina denarja 'osvobaja' od svoje blagovne oblike [...] Skupaj obe obdobji ali stopnji sestavljata celoten sistemski cikel akumulacije (D–B–D').« (Arrighi 2009: 11) Pisec dokazuje, da sestavljajo zgodovinski kapitalizem štirje zaporedni – deloma prekrivajoči se in čedalje krajši – sistemski cikli akumulacije (za vsakega od njih je značilna temeljna enotnost osrednjega gibal in strukture procesov akumulacije kapitala v svetovnih razsežnostih), in sicer genovski (od petnajstega do začetka sedemnajstega stoletja), nizozemski (od konca šestnajstega prek skoraj celotnega osemnajstega stoletja), britanski (od druge polovice osemnajstega do začetka dvajsetega stoletja) in severnoameriški (ki se je začel konec devetnajstega stoletja in se nadaljeval v sedanje obdobje finančne ekspanzije).

²² Prim. Arrighi 2009: 328–332. Pisec predvideva tri mogoče scenarije za čas po koncu ameriške hegemonije: (a) nastanek svetovnega imperija pod komando Zahoda; (b) razvoj svetovnega tržnega

Sredstva (»dobrine«), cilji (»vrednote«) in postmoderna (»potrošniška«) kultura

Pojem »deviacija« vključuje dve temeljni (pod)kategoriji: kršitev vedenjske norme (ali »transgresivno« ravnanje) in odmik ali odklon od predpisane (»pravilne«) smeri (deviantno – in kajpak tudi kriminalno – ravnanje je v tem pogledu že po definiciji »nenormalno«, če to oznako razumemo v normativnem pomenu, po drugi strani pa je lahko tudi »normalno«, če se s tem želi povedati, da je psihološko pričakovana reakcija na določene situacijske spremenljivke ali strukturne okoliščine,²³ da je izšlo iz običajnih procesov učenja ali da se taki in drugačni odmiki od veljavnih pravil pojavljajo v vseh socialnih formacijah). Če rečemo, da je X »zašel na stranpot(-i)«, lahko to pomeni bodisi to, da (precej pogosto oziroma prepogosto) uporablja napačna sredstva (ali »dobrine«), bodisi to, da zasleduje neprimerne cilje (no, zgodi se tudi, da je X bolj ali manj »celostna« deviantna figura, ki greši na ravni instrumentalnih in vrednotnih orientacij). To pa seveda velja tako za posameznike kakor za skupine in celo za družbe ali države (pomislimo le na *rogues states* in – dandanes doma la *unisono* stigmatizirane, pravzaprav že kar demonizirane – »totalitarne« politične režime).

Razlikovanje med sredstvi in cilji je nemalokrat sila težavno (celo za samega akterja). Vedenje, ki je videti kot sredstvo, je lahko za delujočega »vredno« (ali »smiselno«) že kot tako, tj. samo po sebi. In obratno, cilj neke dejavnosti utegne biti »zgolj« sredstvo za realizacijo kakšnega nadaljnega smotra (in tako naprej – čeravno ne nujno v nedogled ali »slabo neskončnost«²⁴). Dogodi pa se, da akterja njegove vsakdanje de-

gospodarstva s središčem v Aziji (in utemeljenega na medsebojnem spoštovanju različnih kultur/civilizacij); (c) dolgo obdobje sistemskega kaosa.

²³ Prim. Merton 1968: 185–186.

²⁴ Če koga vprašamo, kateri so razlogi, zaradi katerih nekaj stori ali opusti, navadno prejmemo odgovor, ki ima naslednjo obliko: »Delam – ali ukvarjam se z – X, da bi dosegel Y« (pri čemer lahko Y štejejo za cilj, namen ali »končni vzrok« delovanja ali prizadevanja). Če nas zanima, zakaj si ta oseba želi doseči Y, utegne nadaljnje pojasnilo postreči s časovno bolj oddaljenim ciljem, Y'. Toda bolj ko silimo vanjo s tovrstnim poizvedovanjem, večja utegne biti njena zadrega ali nejevolja. Slednjič bomo verjetno prešli tole razlago: »Hočem Y'', ker je pač taka moja volja« ali preprosto »Želim si Y'', ker mi je to všeč« (prim. Jarrett 2007: 24–25). Videti je, kot da smo tu trčili ob najbolj temeljno željo ali motivacijo (tako da je mogoče našo radovednost zdaj usmeriti le še v vzroke, ne pa več v razloge za dano vedenje). Vendar pa to ne pomeni nujno, da smo *eo ipso* odkrili posameznikovo »najvišje dobro«, o katerem Hobbes trdi, da tako ali tako sploh ne obstaja: »Kar pa zadeva najvišji cilj, v katerega so stari filozofi postavili srečo in se veliko prerekali o poti, ki bi tja vodila, ne obstaja nič bolj kakor pot do Utopije, kajti dokler živimo, želimo, v želji pa je vsebovan nek oddaljeni cilj.« (2006: 44)

javnosti (na primer službene, družinske ali prostočasne) do te mere posrkajo vase, da sčasoma pozabi na cilje (oziroma vrednotne orientacije ali »aspiracije«), ki si jih je nekoč zastavil (no, tudi sicer je v splošnem ali vsaj v številnih primerih neutemeljeno predpostaviti, da ljudje natančno vedo, kaj pravzaprav hočejo oziroma k čemu dejansko stremijo). Kakor koli že, vprašanje, kateri cilji (ali vrednote) so v redu (namreč »zares dobri« ali celo »zavezujoči za vsakega razumnega človeka«) in kateri so napačni, je nedvomno nadvse pomembno (in tudi kontroveržno), saj ima mnogovrstne empirične in normativne ter teoretske in praktične razsežnosti (oziroma reperkusije), za nameček pa se dotika srčike etične in politične problematike, okrog katere krožijo tako rekoč večne filozofske razprave, še zlasti polemike med vrednostnim »absolutizmom« in »relativizmom«, »realizmom« in »konstruktivizmom« ter »monizmom« in »pluralizmom«. Zgolj za ilustracijo: Ali je »vrednost« objektivna lastnost stvari (tj. nekaj, kar je tako že »na sebi« in potemtakem neodvisno od tega, kako učinkuje na ljudi) ali pa je nekaj »dobro« zgolj zato, ker vzbuja v posamezniku prijetna občutja ali pozitivna čustva²⁵ (na primer ugodje,²⁶ zadovoljstvo, veselje, srečo, ponos ...)? Ali je mogoče odkriti »absolutna« merila, s katerimi bi bilo mogoče nepristransko primerjati ustreznost ali sprejemljivost vrednih orientacij različnih kultur, skupin in posameznikov? Ali obstajajo »univerzalne vrednote«, namreč stvari, ki bi bile (ali bi celo morale biti) dobre za vse ljudi (ne glede na njihove naključne značilnosti), ali pa je v zvezi s tem bolje računati na množstvo bolj ali manj različnih dobrin,²⁷ ki jih posameznik relativno »prosto« izbere na svoji življenjski poti (ali pa nemara kar one same »izberejo« njega, tako rekoč za hrbtno njegove

zavesti)? Ali je v človeških in družbenih »rečeh« mogoče prepoznati nekaj, kar bi si zaslužilo poimenovanje »najvišje dobro« ali »ultimativna vrednota«, v razmerju do katere bi bilo vse drugo (ali vsaj večina storitev in opustitev) zgolj sredstvo, ali pa so vsi posameznikovi in kolektivni cilji zgolj začasni, tako da zadovoljitvi ene želje sledi prizadevanje za izpolnitev naslednjega cilja in tako naprej (dokler se v to zaporedno in bolj ali manj nepretrgano zasledovanje čustveno in morda tudi razumsko opredeljenih »projektov« ne vmeša bridka in neizprosna smrt)? Ali je vrednota cilj, ki ga bodisi dosežemo bodisi ne dosežemo (*all-or-nothing*),²⁸ ali pa nekaj, kar je mogoče uresničiti tudi ali celo zgolj v večji ali manjši meri? Kako kaže razumeti razmerje med individualnimi vrednotami in skupnim²⁹ ali občim »dobrim«? In tako dalje.

V redu. Ne glede na že domala pregovorno zamotanost aksioloških in (meta)etičnih problemov, je očitno vsaj to, da ljudje v svojih življenjskih praksah zasledujejo številne in različne (ter tudi ne vedno izključujoče se) cilje. Te vrednotne usmeritve je mogoče razvrščati po mnogih kriterijih, denimo glede na to, ali so vrednote v razmerju do posameznika »notranje« (na primer ugodje, relativno trajno zadovoljstvo, sreča, blaženost, odsotnost bolečine/trpljenja, zdravje, dobro počutje, znanje, modrost, mistično razodetje/razsvetljenje, estetska doživetja, odličnost značaja, popolnost dosežkov, avtonomno/samodoločeno – oziroma razumsko usmerjeno – presojanje in delovanje, krepostno in umerjeno življenje ali že kar eksistenca »kot taka«, svoboda – ali če hočete, čas in energija, ki sta osvobojena ekonomske nujnosti –, dostojanstvo, pomirjenost ali odrešitev duše, verska doslednost ...) ali pa so mu »zunanje« (na pri-

²⁵ »Vsakdo zase imenuje to, kar mu ugaja in mu je v užitek, DOBRO, ZLO pa tisto, kar mu ne. Kolikor so si torej ljudje različni v svojem ustroju, se med seboj razlikujejo tudi glede preprostega razlikovanja med dobrim in zlim. Ničesar ni, kar bi bilo [...] absolutno dobro. Celó dobrotá, ki jo pripisujemo Vsemogočnemu Bogu, je njegova dobrotá do nas.« (Hobbes 2006: 44) Podobno stališče zagovarja tudi Spinoza: »Z dobrotó mislim tukaj slehernó zvrst veselja in vse, kar k temu pripomore, posebno pa to, kar izpolnjuje kakršno koli željo, z zlom pa slehernó zvrst žalosti, posebno pa to, kar onemogoča izpolnitev kake želje. Zgoraj [...] smo namreč pokazali, da si ne želimo ničesar, ker sodimo, da je dobro, temveč narobe imenujemo dobro, kar si želimo; in potemtakem imenujemo slabo vse, kar se nam upira.« (1968: 221)

²⁶ Užitki so kvantitativno in kvalitativno precej različni, na primer šibkejši in močnejši, višji ali nižji, čutni ali duhovni, daljši ali krajši, »čisti« ali speti z bolečino in drugimi psihičnimi »pretresi«. Prim. Jarrett 2007: 20–21.

²⁷ »Različnost ljudi se ne kaže samo v različnosti seznamov z dobrinami, torej v tem, da se jim dozdevajo različne dobrine vredne prizadevanja, in se tudi glede večje ali manjše vrednosti, glede vrednostne lestvice skupno priznanih dobrin ločijo med seboj: – še bolj se kaže v tem, kaj jim pomeni dobrino imeti resnično v lasti in posesti.« (Nietzsche 1988: 95)

²⁸ V zvezi s tem velja opozoriti še na »prilagoditvene preference«, namreč na pojav, za katerega je značilno to, da si ljudje postopoma prenehajo želeli, česar ne morejo doseči: »Znan je problem 'kislelega grozdja' v Ezopovi basni o lisici, ki je po več neuspešnih poskusih, da bi dosegla grozdje nad seboj, naznanila, da ga tako ali tako noče več, saj je verjetno kislo. Težko je živeti z razočaranjem zaradi nepotešenih preferenc in eden od načinov, kako ravnati s tem razočaranjem, je prepričati samega sebe, da nedosegljiv cilj pravzaprav ni bil vreden prizadevanj. Skrajna enačica tega pojava je primer 'zadovoljnega sužnja', ki se prilagodi zasužnjenosti in trdi, da noče svobode.« (Kymlicka 2005: 40) No, morda pa fenomen zadovoljnih – in celo prostovoljnih – sužnjevanj le ni tako skrajšen, redke ali odklonski, ampak je – reci in piši – kar prevladujoč *way of life* v sodobni kapitalističnih družbi (prim. Beauvois 2000: 103–121; Kobe 2010: 124–130). Vprašljivo je kvečjemu to, koliko so ti »liberalni sužnji« zares zadovoljni.

²⁹ »Moramo se znebiti slabega okusa, da se hočemo strinjati s številnimi. 'Dobro' ni več dobro, če ga vzame v misel sosed. In kako naj bi moglo biti šele 'obče dobro'! Izraz nasprotuje sam sebi: kar more biti skupno, je zmeraj le malo vredno. Nazadnje mora biti tako, kakor je in kakor je zmeraj bilo: velike stvari so pridržane velikim, brezna globokim, nežnosti in srh tenkočutnim in, na kratko, vse redko redkim.« (Nietzsche 1988: 48)

mer bogastvo,³⁰ gmotna blaginja, slava, čast, spoštovanje, oblast, visok družbeni status, vplivnost, moč, priznanje, ljubezen, prijateljstvo, družinsko celica, otrok, neokrnjena narava ...). Nesporna je tudi pomembnost odgovorov na vprašanja, kako živeti, kakšen (posameznik ali človek) kaže biti in katere želje, cilji ali projekti so vredni, da se jih vzame »za svoje« in poskuša uresničiti (oziroma komu kaže ugajati in s čim). No, res pa je, da je ukvarjanje s tovrstnimi dilemami (eksistencialnimi uganjami *par excellence*) pogosto svojevrstno razkošje, kolikor namreč implicira, da ti ni treba iz dneva v dan razmišljati le o tem, kako preživeti (zadovoljevati najbolj temeljne/surove živalske potrebe). Ampak tudi sicer se lahko posameznik skoraj vselej preprosto »prepusti toku« in živi približno tako kakor drugi oziroma v skladu s prevladujočim normativnim načrtom za življenje v skupini, »design for group living« (Lipton).³¹ Taka opcija kajpak ne izključuje povsem osebnih izbir (in ne pomeni zgolj opičjega posnemanja ali robotskega konformizma), zakaj posameznik se mora še vedno sam odločati o tem, ali in za kaj se bo izšolal, kje in kaj bo delal, s kom se bo družil, kako bo organiziral svoje intimno življenje ... Te odločitve vsekakor niso nepomembne (čeprav so ugnezdene v kulturno predpisane življenjske sheme), zdi pa se, da so dandanes vendarle za marsikoga manj »usodne« (ali vsaj zavezujoče) kot včasih. Recimo: dosežena izobrazba je čedalje redkeje podlaga za zjamčeno poklicno pot, poleg tega pa se zdaj pričakuje, da se bodo prožni in (avto)mobilni prodajalci delovne sile učili – v skladu s potrebami delodajalcev in glede na muhasta tržna nihanja – malone do smrti (ali delovne onemoglosti); menjavanje služb je precej pogosto (in v nekaterih poklicnih krogih celo zaželeno ali cenjeno); partnersko razmerje (zakonsko ali »zunajzakonsko«) je trdno zgolj »do preklica« ...

Bistveno je vsekakor tole: še preden postane posameznik telesno in duševno (zlasti razumsko in čustveno) zmožen, da relativno samostojno odloča o svojih ciljnih in načinih njihovega doseganja (tj. o vrednotah in dobrinah ali sredstvih), je »odvržen« v socialne strukture in ujet v njihove simbolne/jezikovne mreže (na primer v družinsko celico, medijski ali virtualni prostor, šolsko okolje, sosese in vrstniške skupine), znotraj katerih tako ali drugače spozna, katere »stvari« so vredne pozornosti (oziroma truda) in kako se do njih pride.

³⁰ V luči značilno meščanske/moderne ideologije lastniškega individualizma, ki združuje ekonomski liberalizem in pravni absolutizem, je vsekakor precej čudno – če že ni naravnost deviantno – opisati gmotno bogastvo kot nekaj, kar je posamezniku zunanje: »Premoženje ni več samo dodatek, ki pomeni bogastvo in blaginjo, ampak nekaj več: v kulturi, o kateri je govor, si toliko več, kolikor več imaš, in lastnina ne zadeva več samo stvari, ampak se tako globoko zaje v posameznika, da se zlije in spremeša z njegovo svobodo, Lockova *property* je prav to in prav to hoče biti.« (Grossi 2009: 104)

³¹ Prim. Merton 1968: 186–193.

³² Prim. Merton 1968: 212–213.

Z drugimi besedami: odraščajoča oseba že kmalu uvidi eksplisitne in še pogostejše implicitne³² paradigme vrednotenja/ocenjevanja³³ in hierarhičnega razvrščanja³⁴ (ljudi, dejanj in reči) v okviru dane kulturne konfiguracije (sistema vrednotnih orientacij in normativnih ali instrumentalnih strategij). Namreč: kdo ali kaj se odobrava, sprejema, ceni, spoštuje, časti, slavi ali posnema? Kateri dosežki te povzdignejo v hierarhiji ugleda (oziroma socialnega statusa)? Kakšni osebni tipi so najbolj pomembni, priznani in priljubljeni? Kdo je deležen sramotjenja, posmehovanja, izogibanja ali preziranja? Seveda se včasih zgodi tudi to, da je otrok sprva socializiran (»udomačen«) v družinskem okolju, ki bolj ali manj odstopa od dominantne kulture, vseeno pa je v današnjem času le malo verjetno, da bi se kdor koli lahko izognil njenim jedrnim normativnim sporočilom. Nekoč je bila prva institucija, v kateri je nedorasla oseba zanesljivo prišla v stik z »uradno kulturo« – osnovna šola,³⁵ danes pa so to mediji oziroma njihova samovšečna kraljica – televizija (ali sploh še obstaja družinski dom,

³² Prim. Merton 1968: 212–213.

³³ Spoznavanje (ali učenje) kulturnih »vrednot« (svojevrstnih »sredstev« za doseganje družbene uspešnosti) je še toliko pomembnejše, če drži (hipo)teza – podprta z vrsto nevrobioloških raziskav in psiholoških opazovanj –, da je človeška žival bitje, katerega osrednja motivacija je naravnana na uspele medčloveške odnose oziroma pozornost, priznanje, spoštovanje in naklonjenost (prim. Bauer 2008: 31–35). No, sicer pa je že Smith (v slovitnem delu *The Theory of Moral Sentiments*) zagovarjal stališče, da si človek – čigar telesne potrebe so dokaj trdno zamejene – prizadeva za (po možnosti čim večjo) gmotno blaginjo predvsem zaradi upoštevanja občutkov drugih ljudi: »Čemu sicer vse garanje in pehanje na tem svetu? Kaj je cilj lakomnosti in častihlepa, prizadevanja za bogastvom, oblastjo in čim večjim ugledom? [...] Od kod [...] izvira tekmovalnost, ki prežema vse najrazličnejše stanove ljudi, in katere so prednosti, h katerim težimo s pomočjo tega velikega cilja človeškega življenja, ki ga imenujemo izboljšanje našega položaja? Da bi nas opazili, nam naklonili pozornost, nas pospremili s simpatijo, da bi ugajali in želi odobravanje, kar vse so prednosti, za katere si lahko mislimo, da jih bomo na ta način pridobili. Nečimrnost, ne pa lagodje ali ugodje, je tisto, kar nas zanima.« (navedba v Hirschman 2002: 100–101)

³⁴ Prim. Wright 2008: 227–251.

³⁵ Zdaj že klasično kriminološko študijo o statusnih problemih fantov iz nižjih (oziroma delavskih) družbenih slojev v šolskem okolju, ki je podkleteno z »vrednotami srednjega razreda«, najdemo v delu *Delinquent Boys: The Culture of the Gang* (Cohen 1957). Težava relativno deprivilegiranih mladostnikov je *grosso modo* v tem, da zaradi svoje »kulturne podhranjenosti« ne morejo (ali nemara nočejo) uspešno tekmovali po »uradnih« statusnih kriterijih. Njihova kolektivna reakcija na potencialno ali dejansko ponižanje je oblikovanje »prestopniške subkulture«, ki dominantne vrednote zanika in jih postavi na glavo, tako da so v njeni perspektivi cenjena »neutilitarna«, zlobna, destruktivna in negativistična (»antisocialna« ali »transgresivna«) dejanja. Dobri dve desetletji pozneje je podobno (»subkulturno«) raziskavo objavil Willis v knjigi s pomembnim naslovom *Learning to Labour* (1977).

ki bi bil brez televizorja, aparata, s katerim »se gleda v svet« in v katerem družba presnavlja to, kar jo »dogaja in odmeva«?). Izpostavljenost televizijskim programom – predvsem pa njihovi v oči bijoči »substanci«, namreč ekonomski propagandi (oziroma oglaševanju ali reklamiranju kapitalističnega blaga, neprestanemu bombardiranju z elektronskimi podobami, ki so »bolj resnične od resničnosti«³⁶) – posameznika nemudoma in precej neprizanesljivo katapultira v orbito vladajoče kulture (in njenih statusnih meril),³⁷ ki je sicer najpogosteje označena s pridevnikom »potrošniška« (ali »porabniška«). Zares, videti je, da so v postmodernem obdobju prav mediji osrednji mehanizem »družbenomoralne vzgoje« oziroma nadzorovanja, ki je po svoji naravi »kulturno«, saj si prizadeva asimilirati in animirati množice (»tržne atome«) z bolj ali manj očarljivimi uprizoritvami »dobrega življenja«, »dobrih reči« in »dobrih ljudi«. Tovrstna kontrola je očitno zelo uspešna tudi zato, ker je videti povsem »nepolitična«: ne temelji namreč na pravni prisili, državni cenzuri ali posiljevanju s to ali ono partijsko ideologijo, marveč na dobrikanju in zapeljevanju.³⁸ Čeravno cilja na najbolj intimne sfere posameznikove osebnosti, v splošnem ni dojeta kot problematična (ali nevarna), kar pa ne preseneča, saj so njena osrednja normativna sporočila videti vse prej kakor zatiralska: »Udejanjaj svojo svobodo! Uživaj in zabavaj se brez ovir! Izrazi, potrdi in pokaži svojo pristno, enkratno in neponovljivo individualnost! Uresničaj samega sebe! Živi svoje sanje! Poskrbi za svojo osebnostno rast! Drzni si biti drugačen! Privoščič si najboljše! Ljubi svoje želje kakor samega sebe! Pusti se razvajati! Izkoristi vse doživljajske priložnosti, ki se ti ponujajo! Zaljubi se v reči, ki jih izdelajo, kažejo in prodajajo drugi! Zgolj od tebe je odvisno, kako uspešen boš v tekmah za objekte poželjenja in privilegije uživanja!«

Še več, najbolj udarna gesla izrazito »erotizirane«³⁹ potrošniške kulture so pravzaprav povzetek najbolj »radikalnih« zahtev uporniških, protestnih, »protikulturnih« in »nekonformističnih« gibanj v revolucionarnih poznih šestdesetih letih,⁴⁰ torej v času, ko je kapitalizem zašel v resno ideološko ali »duhovno« krizo, ki pa je bila – paradokсно – pogojena prav z njegovo ekonomsko uspešnostjo. Problem je bil v grobem naslednji: kako »pripraviti« – oziroma motivirati – ljudi v »družbah obilja«, da bodo delali več, kot bi bilo potrebno za relativno udobno življenje (ali spodobno zadovoljevanje osnovnih eksistenčnih potreb)? »Duh« kapitalizma je namreč tedaj zgubljal svojo mobilizacijsko

moč. Pod vprašajem se je znašla njegova temeljna »vrednota« (ali vsaj norma) – heteronomno, abstraktno, mezno delo.⁴¹ Reakcija vladajočih na krizo je bila večplastna. Delovna mesta (še zlasti varne in dobro plačane službe) so postala čedalje redkejša – in zato dragocenejša – dobrina (ne le zaradi selitve industrijske proizvodnje na nerazvita območja, kjer je delovna sila cenena in ubogljiva, marveč tudi po zaslugi nove tehnologije, ki »ukinja človeško delo«, oziroma avtomatizacije, kompjuterizacije, informatizacije in racionalizacije delovnih procesov⁴²). Številne oblike postmodernega (posebej »nematerialnega«, na primer kognitivnega in emocionalnega) dela pa so se – dejansko ali vsaj navidezno – prilagodile novim zahtevam po večji svobodi, samostojnosti, kreativnosti, čustveni izraznosti, samouresničevanju ali osebnostni rasti.⁴³ Po drugi strani pa je pomembno vlogo pri oživitvi (in preobrazbi) »duha kapitalizma« odigrala prav potrošniška kultura, ki je vsaj posredno predvsem ideologija (in apologija) »presežnega« dela. To je pač kristalno jasno: da bolj ali manj redno sodeluješ v nakupovalnih dejavnostih (ki se lahko že kmalu spremenijo v zasvojenost⁴⁴), občutiš slasti »svobode« pri izbiranju, pridobivaš vedno nove »magične« reči, s katerimi izpolnjuješ identitetne fantazije, (po)kažeš svojo družbeno uspešnost, hierarhično/statusno pozicijo in (raz)ločenost od »črede nepomembnežev«, spreminjaš (ali uprizarjaš) samega sebe kot celostno umetnino, oponašaš življenjski slog hedonistične elite (potrošniške avantgarde, ki jo sestavljajo kvazi- ali neoaristokratski mojstri za zapravljanje in uživanje v razkošju) in tako naprej, potrebuješ denar, dobrino vseh dobrin, ki pa jo je treba zaslužiti s tako ali drugačno ekonomsko dejavnostjo (heteronomnim delom ali podjetništvom). Krog se tako sklene. Kapitalizem, katerega temeljni *modus operandi* je »beg naprej« (ta dinamika je bila svoj čas mistificirana s predstavo o »družbenem napredku«),⁴⁵ je oskrbljen z nujno potrebnim motivacij-

³⁶ »Želimo si življenje, 'karkršnega vidimo na televiziji'. Življenje na ekranu zmanjša in odvzame čar življenju, ki ga živimo: to življenje se zdi neresnično, in neresnično bo videti in čutiti, dokler se nekoč ne spremeni v televizijske podobe.« (Bauman 2002: 108)

³⁷ Prim. Hall *et al.* 2008: 94–98.

³⁸ Prim. Melossi 1977: 61–62.

³⁹ Prim. Sloterdijk 2009: 294–295.

⁴⁰ Prim. Hobsbawm 1999: 285–298.

⁴¹ »Na eni strani statistični podatki tistega časa kažejo, da je zaradi različnih oblik bojkota – tako pasivnih, torej s prisotnostjo na delovnem mestu, vendar s slabim opravljanjem dela, kot tudi aktivnih, torej s stavkami – šlo v izgubo vedno večje število delovnih ur in moči. Delavci preprosto niso delali oziroma niso bili pripravljene delati toliko, kot 'bi bilo treba'. Zanimivo je, da so sindikalisti prihajali na dan z vedno novimi zahtevami, delodajalci pa so bili pripravljene te zahteve izpolnjevati. Urna mezda se je vse bolj višala, toda to ni imelo bistvenega vpliva na prisotnost delavcev na delovnem mestu.« (Kobe 2010: 119) V zvezi z zavračanjem dela v dominantnih kapitalističnih državah v poznih šestdesetih letih glej tudi analizo v: Negri in Hardt 2003: 217–219.

⁴² Prim. Rifkin 2007: 293–313.

⁴³ Prim. Beauvois 2000: 155–159.

⁴⁴ Prim. Bauman 2002: 103–105.

⁴⁵ »Prisila širjenja in inovacije, s katero se odlikuje kapitalistični način produkcije, izvira potemtakem iz pravilno zaježenega, vendar nikdar povsem eliminiranega Ponzijevega dejavnika v okviru celotnega sistema. Kapitalistično denarno-gospodarski kompleks tvori planetarno mrežo operacij za prestavljanje gore dolgov. Vendar celo najbolje

skim »gorivom«, kompetitivni (oziroma narcistični, infantilni, hedonistični in pridobitniški) individualizem pa preobrazi fragmentirano (in celo vse bolj »atomizirano«) tržno družbo v dirkališče, kjer obstajajo zgolj vsakokratni zmagovalci in poraženci, uspešni in neuspešni, sposobni in nesposobni, bajno (pre)nagrajevana manjšina (ki se ji posreči, da dolgoročno več vzame, kakor da) in »ljudstvo« (normalno in slabo plačani posamezniki), *beautiful people* in ljudje »brez obraza« ... V tej tekmi brez konca in kraja velja, da imajo prav tisti, ki zmagujejo, medtem ko se poraženci ne smejo pritoževati oziroma lahko grajajo zgolj svoje lastne osebnostne hibe ali pomanjkljivosti, zakaj načeloma (ali v perspektivi »ameriških sanj«) ima vsakdo priložnost, da postane »zgodba o uspehu«.

No, do živobarvnih vrat, ki vodijo v potrošniška nebesa, se lahko pride tudi po krivi poti, kriminalni bližnjici oziroma s kršitvijo pravil, katerih namen je brzdati/omejevati (»pacificirati«) tekmovalce v njihovih bojih za nenehno spreminjajoče se simbole »socialne distinkcije«. Na tovrstno – očitno pretežno instrumentalno – kriminaliteto se običajno lepi oznaka »premoženjska«, čeravno bi bil morda ustreznejši opis »porabniška«, »statusna« ali »identitetna«. V teh primerih je storilec zgolj polovično devianten, tj. na ravni prepovedanih (in neredko vznemirljivih) »sredstev«, ki jih uporabi, da bi se sebi in (»referenčnim«) drugim pokazal tak, kakšen želi biti viden, na primer opremljen s tem ali onim dizajnerskim (prestižno označenim) objektom.⁴⁶ Drugače pa je njegovo ravnanje v skladu s temeljnimi vrednotnimi orientacijami, ki strukturirajo (in »dinamizirajo«) potrošniški/postmoderna kapitalizem.⁴⁷ Kriminalni plenilec (ali podjetnik) je v tem pogledu konformist in si vsekakor ne zasluži, da se ga šteje za »Drugega« (v razmerju do »normalne« večine). Še več, v bistvu je »zgolj« surova, slabo disciplinirana karikatura

kompenzirani Ponzijev sistem dolgoročno ne more doseči več, kakor pa da bi trenutek odčaranja prestavil za nedoločen čas – najkasneje do trenutka, ko bo pot do ekspanzije zaprta, ker so vsi novi soigranci, ki bi lahko bili še pridobljeni, že pristopili k igri.« (Sloterdijk 2009: 287–288)

⁴⁶ V zvezi z motivacijo prestopnikov (in njihovo pogreznjenostjo v »porabniško religijo«) prim. Hall *et al.* 2008: 47–88.

⁴⁷ Postmoderno potrošništvo ni zgolj odblesek »blagovnega fetišizma« (Marx), saj ne implicira (več) preprostega kopičenja posvetnih reči, polnih čarobnih pomenov, ali stanovitnega povečevanja zaklada in njegovega skrbnega varovanja v zasebnem skladišču (oziroma v osebnem ali družinskem »muzeju«). Potrošniška kultura, ki temelji na ustvarjanju kroničnega nezadovoljstva s tem, kar imaš in kar ali kakršen si (tj. na kreptivi občutkov pomanjkanja, nezadostnosti in neustreznosti), ter na načrtovani nagli zastarelosti blaga, terja od posameznika, da se je pripravljen nenehno odpovedovati že pridobljenim predmetom (ki so konec koncev le standardizirani izdelki) ter se gnati za vedno novimi dražljaji, vznemirjenji, doživetji in identitetami. Z drugimi besedami: od tržnega atoma se pričakuje, da se »prostovoljno« oklene kronične »bolezni neskončnih aspiracij« (Durkheim). Prim. Sennett 2008: 98–104.

kompetitivne potrošniške »logike« (konkurenčnega spopadanja potrošnikov za »pozicijske dobrine«), padli *insider*, igralec, ki si prizadeva zmagovati na umazan način, tj. neupoštevaje pravila, ki uravnavajo *fair play*. Seveda gre tu pogosto za relativno prikrajšane posameznike, ki pa si največkrat želijo predvsem to, da bi se relativno prikrajšane počutili drugi (po drugi strani pa se absolutno prikrajšani dokaj redko pečajo s kriminalnimi dejavnostmi⁴⁸). V tovrstni kriminaliteti je torej bore malo (če sploh kaj) upornišva, subverzivnosti ali radikalne subjektivnosti⁴⁹ (ampak zgolj ali vsaj pretežno neubogljivost). Z drugimi besedami: kriminalno vedenje ni rezultat kulturne marginalnosti ali izključenosti, marveč je izraz uspešnega ponotranjenja dominantnega vrednotnega sistema (ki je dandanes v mnogih vidikih že do te mere samoumevna *doksa* – nevidna avtoriteta za vsakdanjo »logiko prakse« –, da se ga sploh ne zavedamo več). Jasno pa je seveda tudi to, da ima kriminalni (pod)svet ravno tako svoje zmagovalce in poražence, elito in »navadne« prestopnike (ali če hočete, kriminalno in pogosto izkoriščano delovno silo, ki je mobilna zgolj horizontalno). Kljub temu ne manjka posameznikov, ki sodijo, da je kriminalna (stran)pot zanje edina pridobitniška opcija (če odmislimo zelo razširjene in priljubljene igre na srečo), ki daje kolikor toliko realistično upanje, da se ocepijo od »brezimne množice« in se izstrelijo v ozvezdje likov, ki so »nekaj« in »nekdo«, oseb, ki so opažene, občudovane, priljubljene, cenjene in spoštovane.

V svetu globokih in kričečih (ali vsaj medijsko obelodanih) neenakosti,⁵⁰ ki je strukturno in kulturno ukrojen

⁴⁸ »Obubožanost lahko seveda ustvari povod za kljubovanje uveljavljenim zakonom in pravilom. Vendar ljudem ne da nujno pobude, poguma in dejanske sposobnosti za kakšno res nasilno dejanje. Obubožanost lahko spremlja ne le gospodarska šibkost, temveč tudi politična nemoč. Sestradan revež bo morda preslaboten in preveč brezvoljen, da bi se spopadal in bojeval ali celo da bi protestiral in vpil. Zato ni presenetljivo, da intenzivno in vsesplošno trpljenje in bedo dovolj pogosto spremljata nenavaden mir in tišina.« (Sen 2009: 134–135)

⁴⁹ Glede kriminalizacije državljanke nepokorščine in političnega oporečnosti *stricto sensu* glej Lovell 2009: 1–30.

⁵⁰ Zgolj za ilustracijo: Ferrell *et al.* (2008: 97) opozarjajo, da ima v ZDA zgornji odstotek v lasti 40 odstotkov finančnega bogastva, spodnjih 80 odstotkov pa si lasti zgolj 4 odstotke. Sicer pa polovica svetovnega prebivalstva živetari z manj kakor dvema dolarjema na dan, medtem ko imajo trije najbogatejši zemljani v lasti bogastvo, ki je enako premoženju 48 najrevnejših nacij. Pri tem seveda ne gre zgolj za (empirično) vprašanje, ali bogataši tega sveta vse bolj bogatijo, reveži pa imajo vse manj (kot trdijo nekateri uporniki proti globalizaciji) ali pa se obseg revščine – po zaslugi sodelovanja v svetovnem gospodarstvu in trgovanju – vendarle zlagoma zmanjšuje (kot trdijo nekateri navdušenci nad globalizacijo). Pomembno je tudi tole: »Tudi če revni, ki so vključeni v globalizirano gospodarstvo, postanejo vsaj malce bogatejši, to ne pomeni nujno, da dobijo tudi *pravičen* delež prednosti gospodarskih odnosov in njihovih velikanskih potencialov.« (Sen 2009: 125)

po meri bogatih/bogastva, je revščina tako rekoč sinonim za nepomembnost, nemoč, sramoto ali ponižanje in hkrati znamenje bolečega poraza, družbenoekonomske in osebne neuspešnosti (za katero naj bi v veselju boja neomejenih možnosti/priložnosti veljala striktno subjektivna/individualna odgovornost oziroma »krivda«). Večina se s to »usodo« tako ali drugače sprijazni (denimo z iskanjem simbolne ali imaginarne utehe v identitetnih oprijemalščih, ki so pač najbolj »pri roki«, na primer v nacionalizmu, šovinizmu, rasizmu, tribalizmu, mačizmu, familiarizmu, tradicionalizmu, novodobnem misticizmu ali verskem fundamentalizmu). Vseeno pa se je pri prilagajanju na strukturna protislovja in imperativne globalizirane kulture težko izogniti nevarnemu kopičenju resentimenta (oziroma emocij, kot so zavist, zamera, nezadovoljstvo, zagrenjenost zaradi zapostavljenosti, občutek krivičnosti, sovraštvo ali želja po maščevanju za kronično poniževanje), ki se sporadično izrazi v pravcatih eksplozijah »amorfnega negativizma« (spomnimo se, recimo, silovite destruktivne dinamike pariških nemirov, ki so vzplamteli oktobra leta 2005 in se v nekaj dneh – bržkone tudi po zaslugi visokih premij medijske pozornosti in posnemovalnih dražljajev – razširili na številna druga mesta v Franciji⁵¹), še pogosteje pa se kaže v »molekularnih« oblikah kljubovanja (»rečem in ljudem, ki še funkcionirajo«), na primer v drobnih (a precej razširjenih) vandalističnih improvizacijah,⁵² minornih erupcijah »simboličnih« deviacij (oziroma objestnosti, razuzdanosti, norčavosti ali preprosto pobalinske nagajivosti), relativno manj opaznem nasilju zoper »primerne sovražnike«, izzivajoči »nedejavnosti«, že skorajda rutinskih navijaških »izgredih« ali pač v bolj ali manj rednem (avto)destruktivnem izoliranem omamljanju. Identitetne zagate in statusne tesnobe so običajno še posebej nadležne pri mladih ljudeh (ki so dandanes že zelo kmalu pogreznjeni v potrošniško kulturo in porinjeni v spremljajoči kompetitivni individualizem), zlasti pri pripadnikih relativno prikrajšanih, marginalnih ali »izključenih« (oziroma odvečnih) skupin. Seveda imajo tudi ti na voljo pisan repertoar deviantnih vedenjskih opcij, ki omogočajo vsaj »užitek v transgresiji« (ali *edgework*).⁵³ Tovrstne

– pretežno »ekspresivne« (predvsem pa strukturno precej neškodljive) – pojave je mogoče seveda interpretirati zelo različno, na primer kot sistemsko parazitske ali simbiotične oblike nepolitičnega upornišva (ki se ponuja mladim kot neke vrste ventil za sproščanje »presežne« energije, vsaj v – dandanes resda časovno precej raztegnjeni – adolescenci, tj. preden se človeška žival zresni, dozori in potem neredko dokaj kmalu tudi odcveti), »simbolični očetomor« (»larpurlartistično« izzivanje ali nagajanje utelešenjem formalne avtoritete), testiranje meja socialno sprejemljivega vedenja, vbizgavanje vznemirljivosti (*kicks in thrills*) v sicer dolgočasno, monotono ali banalno vsakdanje življenje . . . Po drugi strani pa lahko mladostniki oblikujejo tudi kolektivne, na primer subkulturne (in potemtakem bolj ali manj magične) rešitve za probleme, s katerimi se soočajo. Toda tudi subkulturne »scene« so običajno sistemsko vse prej kakor politično subverzivne ali revolucionarne, saj so v glavnem omejene na ustvarjanje »pomenskih konstruktov« (simbolnih sredstev za oblikovanje sprejemljivih in največkrat dokaj efemernih identitet,⁵⁴ ki so praviloma variacije na temo posameznika, ki je *cool*) v okviru vrstniških skupin, ki jih povezuje predanost tej ali oni glasbeni zvrsti in prostočasni dejavnosti ter praviloma zelo strogo predpisani *image* ali *look*. (No, vseeno pa se zdi, da je v postmodernih časih ravno kultura najbolj priljubljena – in morda še zadnje – pribežališče za kritične, prevratniške ali nekonformistične posameznike, varen fantazijski svet, kjer lahko mladostniki *de facto* in »večno mladi po srcu« razmeroma varno in neredko celo precej donosno vihtijo zastave revolucije in skandirajo protisistemska politična gesla.)

Sklepne opazke (o konformizmu in uporništvu)

Priznati je treba, da si skoraj ne moremo zamisliti (urejene in delujoče) socialne formacije, ki ne bi temeljila na večinskem konformizmu⁵⁵ (uklonitvi – dejanskim in namišljenim – sistemskim pritiskom in normativnim pričakovanjem, ki se opirajo na celo vrsto formalnih in neformalnih sankcij, nagrad in kazni). Konformizem (ki ga motivira na primer potreba po odobravanju, sprejetosti, pripadnosti, naklonjenosti ali vsaj golem preživetju) se seveda kaže na različne načine, denimo na ravni vedenja (»podreditve«), razmišljanja in vrednotenja (»ponotranjenja«) ali čustvenega doživljanja (»poistovetenja«). Zanimivo pa je, da oznaka »konformist« v splošnem ne deluje kot kompliment. Danes se neprimerno bolj ceni posameznik, ki je »samo svoj« (avtonomna, svobodna in samozadostna *personality*) in ki se ne priklanja več nobeni avtoriteti – še posebej pa ne tradiciji ali kolektivu –, ampak se prikazuje

⁵¹ »Pri vsem tem ni bilo mogoče spregledati samo nečesa: da nobena politična stranka ni niti mogla niti hotela biti na voljo za zbiralko in pretvorjevalko emergentne umazane energije. [...] Kot pozoren interpret psihopolitičnega položaja se je izkazal samo notranji minister Nicolas Sarkozy: s tem, ko je upornike brez olepšanja označil za 'izmečke' (*racaille*), ki jih je treba odplaviti z visokotlačnimi čistilniki, ni prekinil samo s pravili političnega *beau parler*; pojasnil je, da zavoljo občutka nove moralne večine v deželi tokrat na dnevnem redu niso več integracijsko-politična prizadevanja, temveč brezkompromisni eliminacijski postopki.« (Sloterdijk 2009: 300)

⁵² Prim. Sloterdijk 2009: 306–310.

⁵³ Prim. Ferrell *et al.* 2008: 71–74.

⁵⁴ Prim. Hall *et al.* 2008: 144–164.

⁵⁵ Prim. Merton 1968: 195.

kot (oziroma si vsaj domišlja, da je) akter, čigar dejanja (ali vsaj večina storitev in opustitev) so izraz njegove najgloblje, najpristnejše psihološke »resnice« (in torej niso določena od zunaj ali od zgoraj), obenem pa se kakor hudič križa boji, da bi bil videti tak, kakršni so drugi (pomembno je, da je drugačen, a vendar ne toliko, da ne bi bila njegova *differentia specifica* priznana in občudovana od »pomembnih drugih« kot dosežek, na katerega je upravičeno ponosen). Postmoderna konformnost je pravzaprav paradokсна, kolikor vsebuje tako rekoč zapovedano nekonformnost,⁵⁶ čeravno seveda predvsem takšno, ki je politično krotka, sistemsko funkcionalna in institucionalno še zmeraj dovolj »prijazno udomačena«. No, postmoderna »idealno-tipična« konformnost je vsekakor antiteza togosti, konservativnosti ali trmastega vztrajanja v običajnem, saj implicira zmožnost in pripravljenost za kameleonsko (ali če hočete, kreativno in »samoiniciativno«) prilagajanje, navajenost na odsotnost navad, prožnost (vključno z gibkostjo hrbtenice), (avto)mobilitnost, odprtost za vsakršne in še zlasti za »revolucionarne« novosti (na primer tehnološka čudesa), oportunitizem (nenehno oprežanje za odprtimi tržnimi nišami in pridobitniškimi ali plenilskimi priložnostmi), cinizem, kratkoročno usmerjenost ...

Po drugi strani pa smo seveda še zmeraj pričé tudi raznovrstnim oblikam upiranja (na primer sistemskega in protisistemskega, individualnega in kolektivnega, uspešnega in neuspešnega – ali celo kontraproduktivnega –, naprednega in nazadnjaškega ...), ki pa ima v postmodernem obdobju vrsto (deviantnih?) posebnosti. Recimo: politika z gorečo veliko začetnico se že lep čas umika zasebni (ali v »najboljšem« primeru družinski) »politiki« (na primer življenjskega sloga, identitetnega krpanja ali pač zgolj vsakdanjega kriznega upravljanja), socialne krivice se krčijo na osebna nezadovoljstva (na primer zaradi vselej prenizke plače ali neugodne pozicije v barbarski tekmi za bleščeče nagrade, predvidene za manjšino »najboljših«), boj za »pravičnejšo družbo« se omejuje na sodno tožarjenje, strukturno nasilje se drobi na časovno in prostorsko izolirane »viktimizacije« (ali »kršitve človekovih pravic«) ... Še huje, zdi se, da se skoraj ne ve več, kdo ali kaj je pravzaprav Sovražnik, s katerim bi se bilo treba spoprijeti. »Država« (ki jo ljudje pogosto zmotno dojemajo kot »edino pravo oblast«) je razmeroma šibka tvorba, zaznamovana s stopnjujočo se krizo legitimnosti, legalnosti in racionalnosti, za nameček pa je tudi sama dokaj neogljen objekt izsiljevanja in plenjenja (ujetnica v umazanih rokah kleptokracije, plutokracije ali oligarhije), poleg tega pa nad njo visi stroga prepoved »zdrsa v totalitarizem«, kar pomeni predvsem to, da ne sme posegati v temeljne mehanizme/strukture kapitalističnega sistema in njegove antisocialne kulture. Dejanska moč (in čedalje bolj tudi sila) je zgoščena v bogastvu in bogataših, ki pa so tradicionalno

nadvse trdoživ nasprotnik. Politična oblast je namreč priklenjena na ozemlje, medtem ko je denar pregovorno gibljiv in domala povsod dobrodošel, njegovim ponosnim »nosilcem« pa praviloma sploh ni treba ukazovati (oziroma groziti), saj lahko vse, kar potrebujejo (vključno z ubogljivim in koristnim – ter seveda tudi nasilnim ali celo mesarskim – človeškim materialom), preprosto in elegantno kupijo (njihova v pravnem smislu »sveta« nedotakljivost se ne opira na eksplicitno politično propagando, ampak na povsod navzoče oglaševanje/reklamiranje potrošniške teorije in prakse, katerega osrednje »volilno« sporočilo⁵⁷ je tole: »Ne drezajte v naše premoženje, ampak se raje trudite, da boste postali taki, kakršni smo mi!«). A to še zdaleč ni vse. Danes se ve (ali se vsaj da izvedeti), da so ključne moderne »revolucije« pogosto proizvedle učinke, ki so bili bolj ali manj odklonski v primerjavi z njihovimi izrecno razglašeni cilji. In še več, nobena skrivnost ni, da so bile že relativno kmalu boleče poražene od kontrarevolucionarnih sil (ter retrospektivno ožigosane kot »teroristične«, »zločinske« ali »totalitarne«), ki so jim pri tem izdatno pomagali tudi vse prej kakor maloštevilni mali in srednje veliki ljudje. V tej luči lahko le nepopoljšljivo naivna zavest še zmeraj vztraja pri stališču, da je mogoče človeške živali razdeliti na (npravno ali pravno) slabo manjšino izkoriščevalcev, manipulatorjev in zatiralcev ter nedolžno večino posameznikov, ki vsaj v srcu dobro mislijo, ki globoko v prsih hrepenijo po svobodi, enakosti in solidarnosti in katerih izhodiščna (»ontološka«) narava je v svojem bistvu (če torej odmislimo izkrivljenja, ki so plod škodljive sistemske logike) vendarle moralno in politično neproblematična. Če bi bile stvari tako enostavne, bi človeštvo bržkone že zelo dolgo živelo v raju ali pa vsaj v kateri od njegovih pomanjšanih, a vseeno povsem spodobnih različic. Vendar – kot lahko vidimo – ni tako. Tostranski raji seveda obstajajo (celo onkraj razumnega dvoma), a le za izbranice, vendar ne le po njihovi krivdi. Paradži privilegiranih bi se namreč hipoma sesuli, če bi človeški pekli prenehali obratovati. Toda peklenščki in njihovi (so)delavci se pač ne dajo. Celó vse več in več jih (seveda tudi po zaslugi precej neodgovornega odnosa do potomstva oziroma do spolne in reproduktivne »politike«). Je mar prav v tem srž njihovega maščevanja? Se morda strinjajo s tezo (ki jo je sicer posrečeno razvil Sartre v delu *Za zaprtimi vrati*), da so pekel drugi (če/ko ljudje drug drugemu vsilijo nezaželeno bližino⁵⁸)?

Hm, vsekakor je skrajno bizarno (in morda celo nerazločljivo), da si celo dandanes – namreč v času osupljive strukturne krize kapitalističnega svetovnega sistema (nedvomno najbolj krvoločnega in razdiralnega/uničujočega politično-ekonomskega režima v človeški zgodovini) – skoraj ne znamo (ali pa celo nočemo) predstavljati, kakšna bi bila družbeno in

⁵⁶ Prim. Kobe 2010: 122–123.

⁵⁷ Prim. Canfora 2006: 319–324.

⁵⁸ Prim. Sloterdijk 2009: 305–310.

človeško uresničljiva alternativa (»drugačen svet in drugačni ljudje«). Je morda eden od razlogov v vsaj meglenem zavedanju, da pomembna težava ni le ta, da smo (postali) preveč »različni« (ali – Bog pomagaj! – preveč »egoistični«⁵⁹), ampak je problem tudi ali celo predvsem v tem, da nas je na tem planetu odločno preveč? A tudi če bi se lotili gradnje »nove družbe« (in postali varnejši, bolj preudarni in odgovorni pri izdelavi novih otrok), mar ne bi bilo treba najprej začeti dolgotrajno in naporno čiščenje vsakovrstnih smeti, ki jih je pustil za sabo modernistični »napredek« in ki niso zgolj v zunanjem (naravnem in družbenem) okolju, ampak so tudi v naših glavah in celo v nižjih, navadno manj hvaljenih predelih človeške konstitucije (kot stalno navzoč in – pri kritičnih mislecih – pogosto podcenjen ali celo prezrt »notranji sovražnik«, tj. precej trdovraten zagovornik starega reda v zmedeni družbi negotovih znanilcev novega)? Vse to je videti precej komplicirano, kajne? Zaključimo zatorej s ponižno prošnjo: o Bog, naš vsemogočni avtor, vzemi si spet pet minut časa in nas ustvari še enkrat, le da tokrat ne več po svoji podobi, ampak si raje privošči kanček deviantne kreativnosti . . .

Literatura

1. Arrighi, G. (2009). **Dolgo dvajseto stoletje: kapitalizem, denar in moč**. Ljubljana, Založba Sophia.
2. Bauer, J. (2008). **Princip človeškosti**. Ljubljana, Študentska založba.
3. Bauman, Z. (2002). **Tekoča moderna**. Ljubljana, Založba /^{*}cf.
4. Beauvois, J.-L. (2000). **Razprava o liberalni sužnosti: analiza podrejanja**. Ljubljana, Krtina.
5. Bilwet (1999). **Medijski arhiv**. Ljubljana, Študentska založba.
6. Bologna, S. (2010). Nove oblike dela in srednji razredi v postfordistični družbi. V: Kirn, G.: **Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu**. Ljubljana, Mirovni inštitut, str. 133–148.
7. Braudel, F. (1977). **Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism**. Baltimore, John Hopkins University Press.
8. Brecht, B. (2009). **Zgodbe gospoda Keunerja; Me-ti. Knjiga obratov**. Ljubljana, Studia humanitatis.
9. Canfora, L. (2006). **Demokracija: zgodovina neke ideologije**. Ljubljana, Založba /^{*}cf.
10. Cohen, A. (1955). **Delinquent Boys: The Culture of the Gang**. New York, The Free Press.
11. Dolinar, P.; Jere, M.; Meško, G.; Podbregar, I.; Eman, K. (2010). Trpinčenje na delovnem mestu – zaznavanje, pojavne oblike in odzivi. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, št. 3., str. 272–285.
12. Ferrell, J.; Hayward, K.; Young, J. (2008). **Cultural Criminology: An Invitation**. Los Angeles, Sage.
13. Fulcher, J. (2010). **Kapitalizem: zelo kratek uvod**. Ljubljana, Krtina.
14. Grossi, P. (2009). **Pravna Evropa**. Ljubljana, Založba /^{*}cf.
15. Hall, S.; Winlaw, S.; Ancrum, C. (2008). **Criminal Identities and Consumer Culture: Crime, exclusion and the new culture of narcissism**. Uffculme, Willan Publishing.
16. Hamilton, C. (2007). **Fetiš rasti**. Ljubljana, Krtina.
17. Hirschman, A. O. (2002). **Strasti in interesi: politični argumenti za kapitalizem pred njegovim zmagošlavjem**. Ljubljana, Krtina.
18. Hobbes T. (2006). **Človekova narava: elementi naravnega in političnega prava** (1. del). Ljubljana, Krtina.
19. Hobsbawm, E. (1999). **Uncommon people: Resistance, Rebellion and Jazz**. London, Abacus.
20. Hobsbawm, E. (2004). **Bandits**. London, Abacus.
21. Jarrett, C. (2007). **Spinoza: A Guide for the Perplexed**. London, Continuum.
22. Kobe, Z. (2010). Tri teze o postfordizmu. V: Kirn, G.: **Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu**. Ljubljana, Mirovni inštitut, str. 113–132.
23. Kocbek, D. (2010). Vzhodna Evropa? Podkupi! **Mladina**, št. 38 (24. september), str. 30–32.
24. Kymlicka, W. (2005). **Sodobna politična filozofija: uvod**. Ljubljana, Krtina.
25. Lovell, J. S. (2009). **Crimes of Dissent: Civil Disobedience, Criminal Justice and the Politics of Conscience**. New York, New York University Press.
26. Melossi, D. (1997). State and Social Control à la Fin de Siècle: from the New World to the Constitution of the New Europe. V: Bergalli, R.; Sumner, C.: **Social Control and Political Order**. London, Sage, str. 52–74.
27. Merton, R. (1968). **Social Theory and Social Structure**. New York, The Free Press.
28. Močnik, R. (2010). Delovni razredi v sodobnem kapitalizmu. V: Kirn, G.: **Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu**. Ljubljana, Mirovni inštitut, str. 149–202.
29. Muršič, M. (2010). Nasilno ravnanje in čustva v cestnem prometu. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, št. 3, str. 295–306.
30. Negri, A.; Hardt, M. (2003). **Imperij**. Ljubljana, Študentska založba.
31. Nietzsche, F. (1988). **Onstran dobrega in zlega: predigra k filozofiji prihodnosti; H genealogiji morale: polemični spis**. Ljubljana, Slovenska matica.
32. Nietzsche, F. (2004). **Jutranja zarja**. Ljubljana, Slovenska matica.
33. Nietzsche, F. (2005). **Človeško, prečloveško**. Ljubljana, Slovenska matica.
34. Pribac, I. (2010). Postfordizem – kontekstualizacija. V: Kirn, G.: **Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu**. Ljubljana, Mirovni inštitut, str. 17–31.
35. Rifkin, J. (2007). **Konec dela**. Ljubljana, Krtina.
36. Sen, A. (2009). **Identiteta in nasilje: iluzija usode**. Ljubljana, Založba Sophia.
37. Sennett, R. (2008). **Kultura poznega kapitalizma**. Ljubljana, Založba /^{*}cf.
38. Sloterdijk, P. (2009). **Srd in čas**. Ljubljana, Študentska založba.

⁵⁹ Če egoizem razumemo kot dejavno prizadevanje za lastno dobrobit, tej moralni drži ni kaj očitati (prim. Spinoza 1988: 274–278). Zdi pa se, da je mogoče kritizirati egoizem predvsem zaradi njegovih »nosilcev« in njihovih vprašljivih predstav o tem, kaj je zanje dobro ali slabo: »Ne glede na to, kaj si mislijo in porečejo o svojem 'egoizmu', večina vse svoje življenje ne stori nič za svoj ego, temveč le za fantom ega, ki se o njih oblikuje v glavah njihove okolice in se jim sporoča – zaradi tega živijo vsi skupaj v megli neosebni, napol osebnih mnenj in samovoljnih, tako rekoč pesniških vrednotenj, eden je vselej v glavi drugega, in ta glava je v drugih glavah: nenačuden svet fantazem, ki si pri tem zna nadeti tako stvaren videz!« (Nietzsche 2004: 78)

39. Spinoza, B. de (1988). **Etika**. Ljubljana, Slovenska matica.
40. Valenčič, E. (2010). Molk je zlato. **Mladina**, št. 38 (24. september), str. 44–56.
41. Willis, P. (1977). **Learning to Labour**. New York, Columbia University Press.
42. Wright, R. (2008). **Moralna žival**. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Deviant, conformist and (ab)normal tendencies in the context of the crisis postmodern age – a criminological analysis

Zoran Kanduč, LL.D., Scientific Counsellor, Institute of Criminology at the Faculty of Law, University of Ljubljana, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

A prize question for prospective millionaires would be: What is today deviant, conformist or (ab)normal? The answer is not at all self-evident in this chaotic postmodern times, at least far less so than in the period of “Fordist” (“or organised”) capitalism or industrial – and still predominantly traditional - society. You can only imagine the indignation (and opposition) that would have been provoked, for example, by a prohibition of smoking in social forums (or at the workplace) if it had been imposed by a former “totalitarian” regime. It is standard now, though. It is equally normal that the Slovene professional army serves in Afganistan, although it is not at all clear why, for what reason and in honour of what it is doing so. It is normal to claim that Slovenia is an independent state, although all key political decisions are taken “somewhere else”. It is also normal to pretend that the Slovene Constitution represents the supreme legal document, although a whole range of its principal “norms” are systematically violated without entailing any sanctions. It is equally normal that people no longer know whether a food that they are consuming is normal or fake, i.e., falsified and only looks normal. And so on and so forth. How can we know what is a “main path” is and what a “side path”, if it is not clear at all in what direction contemporary “society” will be oriented. Even worse, does contemporary society pursue any concrete political aim, other than panic-stricken “flight forward” (or maybe “backward”, for example into new era “feudalism”) or the endless “art pour art” competitive struggle?

Key words: normal behaviour, conformity, deviance, capitalism, norms, values, postmodern society

UDC: 316.32 : 316.624